BIBLIOTECA DE VULGARISARE
a Fundaţiei Culturale din Vălenii-de-Munte „CUVÎNTUL” No. 3.

N. IORGA

B. P. HASDEU

— CU PRILEJUL COMEMORARII LUI LA CIMPINA —

Din conferinţa ţinută la Ateneul de acolo (28 August 1927)

BIBLIOTECA DE VULGARISARE
a Fundației Culturale din Vălenii-de-Munte „CUVÎNTUL” No. 3.

N. IORGA

B. P. HASDEU

— CU PRILEJUL COMEMORARII LUI LA CÎMPINA —

Din conferința ținută la Ateneul de acolo (28 August 1927)

BIBLIOTECA DE VULGARISARE
a Fundației Culturale „CUVÎNTUL" din Vălenii-de-Munte

No. 3

N. IORGA

B. P. HASDEU

— cu prilejul comemorării lui la Cîmpina[1] —

=o=

E frumos din partea Cîmpinenilor că s'au gîndit să comemoreze pe Hasdeu. Cu atît mai frumos, cu cît isolatul care a venit, sfărîmat de viață și atins de una din acele lovituri pentru care nu este mîngîiere, a căutat aici numai un adăpost al ultimilor săi ani într'un frumos colț de țară unde cred că atunci nu domina încă folositoarea exploatare a petrolului. Deprins a nu se lega de mediu și păstrîndu-se întreg pentru cugetarea sa, îndreptată atunci către ce e mai presus de noi, în forme care nu sînt ale noastre și ale Bisericii noastre, dar prin care el își adormia durerea, el nu putea fi colaboratorul acelora între cari se așezase. De altfel nici nu pătrunsese încă acea conștiință, care astăzi e, oriunde, neapărată: că oricine, oricît ar fi el, nu are dreptul să se despartă de nevoile și cerințile acelora între cari l-a așezat soarta.

În comemorarea pe care au inițiat-o Cîmpinenii ei au cu dînșii o întreagă opinie românească. Înainte de minunea unirii țerilor locuite de neamul nostru, a-

[1] Din conferința ținută la Ateneul de acolo (28 August).

aceasta ar fi fost cu neputință. Opiniei ardelene, încă sfioasă, îi stăteau în cale piedeci de neînlăturat, Bucovina zăcea în asfixia austriacă, și Basarabia, de unde ni-a venit Hasdeu, ca un simbol sau, mai bine: ca o prevestire, n'avea glas în hotărîrile poporului românesc. Astăzi ea se poate manifesta întreagă la îndeplinirea datoriilor ei morale.

În sală sînt acum și oameni cari aparțin altei direcții decît aceleia pe care a vrut s'o imprime acest geniu incomplect care a fost Hasdeu. Colegul mieu Mehedinți e elevul și se consideră ca moștenitorul lui Maiorescu. Ce luptă s'a purtat pe vremuri între acești doi fruntași intelectuali ai vremii lor, a căror înțelegere, care putea fi așa de fericită pentru progresul nostru cultural, a fost zădărnicită și de acei parasiți intriganți cari joacă un așa de mare rol în societatea noastră și pe cari isolatul i-a tolerat prea mult, până la sfîrșit, în jurul său! Între unul și altul erau mari deosebiri: la Hasdeu efervescența romantismului capricios, avîntul imaginației îndrăznețe, știința imensă în toate domeniile și nesfîrșita curiositate de a mai afla, instinctul nestăpînit al continuei creațiuni; la celălalt care n'a fost un creator, armonia unor mari însușiri cultivate în cele mai bune școli apusene, disciplina impusă, perfecta stăpînire a voinței, permanenta atitudine a unei armonii de măsură antică. Hasdeu ar fi putut fi prin entusiasmul său șeful unei întregi generații, dacă nu s'ar fi complăcut în singurătatea gîndurilor sale; în jurul celuilalt, mai sociabil, din temperament ca și din chibzuială, s'a strîns o școală întreagă. Dar noi nu primim din moștenirea lor decît aceia ce-i unește, complectîndu-se. Temperamentele care se dușmăniau s'au dus, opera lor care-i apropie, rămîne: o reținem pe

aceasta. Şi astfel directorul de până ieri al „Convorbirilor literare“ poate fi aici. Şi eu însumi, care nu m'am înţeles totdeauna în păreri, cu puţinătatea mea faţă de gloria lui, am putut primi chemarea care mi-a dat sarcina, atît de delicată, de astăzi. Aceasta cu atît mai mult, cu cît soarta a vrut ca ultimii ani ai înaintaşului să aibă pentru mine zîmbetul care prea multă vreme, şi nu din vina mea, mi-a fost refusat. Pot vorbi astfel cu mintea liberă şi inima caldă fără a mă face vinovat de una din acele ipocrisii care, într'o societate unde interesele fac aşa de mult să varieze părerile unora despre alţii, sînt aşa de dese, — dar pe care să-mi fie permis a continuà să le răsping.

Cînd, din anume cercuri tinereşti, s'a luat întâia iniţiativă a acestei comemorări, s'au comis, cu voie sau fără, cîteva greşeli, a căror îndreptare-mi va permite să dau de la început anume linii principale din subiectul mieu.

Cred că s'a înţeles a se da generaţiei mele, care ea însăşi se apleacă spre comemorări din nenorocire prea apropiate, o lecţie de amintire şi de apreciere a aceluia care a fost de sigur un erou al cugetării româneşti în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Tinerii sînt prea ocupaţi de ei înşii ca să poată recomanda pietate unor oameni pe cari încercările vieţii ar fi ajuns ca să-i facă pioşi. Lecţia care s'a intenţionat, n'o primim. Şi adaug: tot aşa de puţin scăderea care ni-ar veni din ridicarea unei figuri pe care, în totalitatea ei, o admirăm. Fiecare om are a fi judecat în margenile datoriei pe care a avut-o generaţia sa; de la o generaţie la alta se poate compara talentul singur, nu şi felul cum a fost întrebuinţat.

Tineretul de acum treizeci-patruzeci de ani n'a avut pentru Hasdeu alte sentimente decît cele cuvenite, şi el însuşi, de şi altele erau metodele lui, a privit şi părinteşte către dînsul. Îmi aduc aminte — permiteţi-mi aceste vechi impresii — de momentul cînd licenţiatul ieşean care eram eu — şi aceasta nu era o recomandare — s'a presintat la „Revista Nouă" a lui Hasdeu. Mă conducea poetul Arthur Stavri, acum fost prefect la Dorohoiu. Da, poet, pe vremea cînd pentru acesta trebuia să aibi minte, inimă, şi să scrii şi româneşte. Revista nu se redacta în cine ştie ce sumbru cavou. În Strada Regală, după odaia din faţă unde alegea materia d. redactor Ghionis, care, în româneasca lui specială, îmi atribuia sexul feminin al literei finale din numele mieu, cămăruţa de redacţie aduna în jurul lui Hasdeu, care credea, greşit, în prevestirea unei morţi apropiate, cu termin, ceia ce nu-l împiedeca de a glumi despre toate, pe Ionescu Gion, de o solemnă înfăţişare ţapănă, pe d. Speranţă, pe Cosmovici, care purta în figura lui tragică prevestirea unei vieţi nenorocite, pe d. Lazăr Şăineanu, devenit pe urmă, la Paris, Sainéan, cu atîta uitare plină de ură a ţerii unde s'a născut, încît, acum cîţiva ani, acolo, găsindu-l la editorul mieu şi adresîndu-mă lui în româneşte, m'a întrebat care e limba în care-i vorbesc. Venind drept la mine, impunătorul bătrîn, care ştia totuşi că sînt de la o şcoală care-l critică aspru, îmi dădu într'o parte pentru totdeauna „bretonul" lăsat larg pe frunte, într'o vreme cînd pentru un socialism fără bombe, dar cu milă de oameni, părul scurt era, ca astăzi, apanagiul femeilor, dar noi, cîţi eram socialişti, ne credeam obligaţi a păstra comoara chicei noastre. Peste cîtva timp, de şi nu aduceam decît,

probabil, ceva pretenție pentru o erudiție închipuită, pe care mi-o dăruia ignoranța încunjurătoare, Hasdeu se înțelegea cu adversarul său în atîtea, Odobescu, pentru a trimete în Apus la studii pe un băietan care, din fericire, un trecuse niciunul din concurusrile ce selecționează, adesea, de-a'ndoasele.

Nu, între generația critică, realistă, păzită de orice avînt, îndreptată spre simple, dar exacte și, dacă se poate, inteligente, constatări, între noi aceștia cari, și dacă aveam aripile cugetării și poesiei, ne siliam a le înfășura ca să nu jignim pe cei lipsiți de dînsele, și între vrăjitorul, magul intuițiilor fulgerătoare și rîvnirii fără rugăciune, prin misterioase atingeri, spre cerurile care ni sînt atît de închise, n'a fost acel antagonism, de care s'ar servi bucuros o generație pripită în a-și căpăta pe ruinele operei noastre o notorietate care cere timp, sacrificiu — și oarecare dovezi de discreție, caracteristică poporului nostru.

Dacă între noi și dînsul, răpede acaparat de cine nu putea trăi fără tot ce li dădea el, n'a fost un rodnic contact permanent, în care i-am fi putut da ceia ce oamenii cărunți pot primi fără a scădea de la cei mai noi decît dînșii: o ținere în curent cu o îndreptare ceva mai la stînga, aceasta nu se datorește unei vinovății, dintr'o parte și din alta, ci fatalității care i-a impus singurătatea, l-a condamnat la dînsa în chiar vremea tinereței și maturității lui.

În adevăr, într'o literatură sprijinită pe o neclintită tradiție, care de la vechii scriitori bisericești trece la cronicarii secolului al XVII-lea, nu lasă neatinși pe Ardelenii școlii latiniste și influențează romantismul lui Alecsandri și Kogălniceanu, naționalismul înfocat al

lui Bălcescu, ajunge la generaţia lui Odobescu şi capătă o admirabilă şi omnilaterală expresie în Eminescu, el, Hasdeu, n'a avut nimic a face cu dînsa. Pe cînd, în vremea noastră, o Elena Văcărescu duce în literatura francesă aromele moşiei dîmboviţene şi focul inimilor aristocraţiei româneşti din veacul trecut, pe cînd Ana de Noailles, cu tot gestul său de tăgăduire, iertat capriciului femeiesc, se impune ca întăiul poet frances prin acel simţ al tainei — strunele de harpă eoliană din adîncurile neştiute ale sufletului — pe care nu-l are spiritul frances, de îngrijită suprafaţă, pe cînd chiar în Chefalonitul brăilean Panait Istrati, de o aşa de bogată faimă actuală, e nota pe care o ştim din Sandu Aldea, din Sadoveanu, Hasdeu nu ni datoreşte nimic ; el ni aduce, hotărît a se opune mediului, tratat ca o ironică mîndrie, ciudata sa notă străină. O mare familie, ridicîndu-se prin Lupaşcii Hîjdăi până la Vodă Ştefan Petriceicu, dar împestriţată continuu cu femei de alt neam ; un mediu basarabean mai puţin viu supt vechiul poet polon Boleslas Hyzdew, dar înoit moldoveneşte, cu toată forma rusească, de tatăl, Alexandru ; lipsa maicei romînce de la care vine pecetea indelebilă. În aceste condiţii, el cade ca o bombă în societatea românească de pe la 1850, cu viaţa ei elegantă şi ticnită, de o aleasă sociabilitate: domnişoarele cîntînd din harpă supt lumînările de spermanţetă ale policandrului, pe cînd domnii la masa verde pe care se sprijină trichelele cu cristalele irisate de lumină joacă până în ziuă cărţile şi în salonul de alături se înjghiabă acele danţuri alese: polcă, mazurcă, vals, pe care nu le puteau juca şi animalele, ca pe acelea de astăzi. Omul, total insociabil, uimind şi puind pe fiecare în posiţia de apărare, aduce reminiscenţe de Universitate rusească, de

regiment împărătesc, de aventuri într'o țară neștiută și, se zice, pretenții petriceiciane la tron pe o vreme cînd ele erau presupuse lui Kogălniceanu și existente la Alecsandri. În Moldova *Propășirii* de ieri, care-și are acum *România literară*, de colaborație a unei întregi generații românești de pretutindeni, el se refusă la orice muncă împreună. Apar, într'o ortografie specială, broșuri, reviste în care singuratecul tratează lucruri care-l interesează pe dînsul. De ce vreau ceilalți, de ce dorește o societate întreagă, de frigurile Unirii nu se preocupă ; abia mai tărziu va încerca supt Cuza-Vodă, de care s'a ținut personal departe, o atitudine care să fie numai a sa, iar supt Carol I-iu o mișcare menită a-l înălța acolo unde țintiau visuri nemărturisite. Și societățile neînțelese în nevoile lor condamnă la acea isolare pe care numai însușiri geniale o pot înălța, dacă nu și mîngîia.

Iată-l, peste cîțiva ani numai, director al Arhivelor, în mijlocul acelor lupte politice care nu-l pot cîștiga pentru o definitivă fixare. Era încă latinism, oricum: occidentalism în aier. Rămășițe de Verum Latium-Bîrlad, de Bistrița-Bistertia și de Tîrgul-Vestei, pentru țigănimea din margenea tîrgovișteană, bogată în vestale, dăinuiau în mintea generației stăpînitoare. Nimeni nu cerea slavism și slaviști. După datoria pe care și-o simte față de știință, meșterul de combinații istorice al *Istoriei critice* publică documentele slavone ale vechilor noastre cancelarii în *Arhiva istorică*, — așteptînd zapisele și răvașele românești ale *Cuvintelor din bătrîni*. Nu se putea aștepta la o mulțămire generală. Dar aceasta-i era indiferent, de și sufletul lui nu era nesimțitor la laudă. N'a mers însă, ca urmașii lui în acest domeniu, până la admiterea, în dauna originalității noastre, a tuturor opi-

niilor filologiei germane care ne făceau debitori pentru religie, forma de Stat şi cultură, nu numai ai Sîrbilor, cu cari sîntem de sigur înrudiţi ca rasă prin Traco-Iliri ca şi prin Romani, dar ai poporului receptiv şi imitator cari sînt Bulgarii.

După *vremea revelaţiilor*, după aceia *a iniţiativelor* vine vremea *construcţiilor*. I se cere, de Carol I-iu, cu care, împăciuitorul, el s'a împăcat, un Dicţionariu al limbii. Cu titlul impunător de *Magnum Etymologicum*, el dă în loc o imensă Enciclopedie naţională, care — odată ce însuşi Dicţionariul, adevărat, al d-lui Sextil Puşcariu, cu fişe şi colaboratori, zăboveşte — nu putea decît să rămîie un interesant fragment la acela care lucra cu colaboratori de ocasie şi cu apelul la divinaţie în fiecare moment, mergînd cu grija personală până la ultima corectură. El singur iarăşi pe drumurile lui, apărat faţă de mediu, cum, mai tărziu, îşi va face, contra societăţii întregi, o religie a lui, al cării mare preot a voit să fie, chiar dacă nu veniau decît rari şi adesea interesaţi credincioşi.

Spre această parte din sufletul şi fapta lui se îndreaptă azi o samă desorientată a tineretului dintr'o vreme cu nervii zguduiţi. I se pare că şi prin acest uriaş fără tovarăş s'ar putea îndemna la aventurile spiritului într'o vreme bogată în aventurile politice şi sociale, toate de o potrivă de condamnabile faţă de datoriile care ne cer şi de nevoile care ne strîng.

Dar, cas extrem de rar, Hasdeu, care putea scusa orice prin incomensurabilul însuşirilor sale, e un model, adevăratul model pentru tineret prin calităţi diametral opuse.

Zburătorul ipoteselor celor mai cutezătoare nu le-a putut consolida. Nimeni n'ar admite azi, în istorie,

unde era necesar să se puie, cu sforţările noastre modeste, un zăgaz personalismului, care nu e totdeauna represintat de oameni geniali, genealogia Basarabilor din veacul al XIII-lea, sprijiniţi pe o înseilare a Grecului Fotinò, întrebuinţînd o vagă cronică sîrbească. Aceiaşi soartă o au multe din părerile lui. Constatarea documentară, de oricine ar fi servită, biruie cu siguranţă. Cînd odată, pe drum, îi spuneam lui Hasdeu că frumoasele lui construcţii s'ar putea sfărîma de un document nou, el n'a tăgăduit puterea probantă a acestuia, ci s'a mulţămit a spune: „Documentul nu va veni".

De aceia, cum n'a fost bine că un scormonitor de anecdote literare a salutat comemorarea de azi strîngînd ecoul, glumeţ sau corosiv, al unor polemici care au trăit şi pe care el însuşi le-ar renega poate după înseninarea adusă de ani — căci nu prin negaţie trăiesc oamenii mari în conştiinţa poporului lor —, tot aşa propunerea retipăririi integrale e absurdă. Cum nici pe Kogălniceanu, aşa de necunoscut, nu se poate gîndi a-l reedita cineva şi în mici discursuri de harţă, ci trebuie o alegere, cu atît mai mult ea se impune faţă de un om cu atîtea laturi ca Hasdeu, adus prin specialitatea, prin specialităţile lui a vorbi şi de problemele cele mai închise din cutare sau cutare ramură. S'a retipărit a doua oară „Ioan-Vodă cel Cumplit". E oare acesta, în stilul care nu mai e al nostru, o operă educativă? Eroul e un semi-Armean, fost giuvaergiu, Domn pe bani al Moldovei din a doua jumătate a secolului al XVI-lea; arde un Vlădică pentru a lua banii celui osîndit pentru păcate; se ridică împotriva Turcilor fiindcă vreau să-l scoată şi face apel, neîncrezîndu-se în boierii cari-l vînd la Turci — altceva decît pa-

rasiții politici cari colindă azi partidele noastre! — la bandele prădalnice ale Cazacilor, pentru a sfîrși printr'o capitulație și a fi rupt în bucăți de cămile. E oare în această legendă ceva din concepția și din nobleța epopeii lui Mihai Viteazul? Ori poate fi vorba de a retipări volumele „Marelui Etimologic"?

Să ni știm socoti cuminte bunele intenții, care sînt rare. O alegere restrînsă, dar bine chibzuită face mai mult decît un haos ilegibil.

În ea s'ar ținea samă de ceia ce vădește mai bine calitățile positive și educative ale acestei vaste opere. Cum spuneam, Hasdeu a fost și un smerit și devotat muncitor. Publicațiile lui de documente sînt un exemplu. Alege textul în adevăr interesant, îl îngrijește cu o iubire nemărgenită în cel din urmă amănunt, îl publică apoi cu o grijă tipografică de care cei mai mulți dintre contemporanii săi n'aveau nici ideie. Mulți cari nu se apropiau de dînsul n'ar fi consimțit să facă o asemenea operă, pe nedrept disprețuită: am știut-o și eu care am fost primit, cu același dispreț, ca „Iorga-document", pentru ca azi să mi se arunce în față sintesele de care la început mă credeau incapabil. Și, lucrînd așa, nimic pedant: n'ar fi crezut că nu se poate publica un text de după 1700 fără a-i numerota pe margene rîndurile ca pentru versurile lui Homer și discursurile lui Demostene.

Studiile lui Hasdeu, fie că e vorba de filologie, fie că se ocupă de istorie, sînt un îndreptariu de bună rînduială. Visiunea perfectă a problemei: cîtă deosebire până la barbaria unui Philippide care, confundînd traducerile, inutile, de texte cu injuria personală, zvîrlită în fața presupușilor săi adversari, sperie și des-

gustă prin massa informă a voluminosului său volum! Odată definită problema, nu se pierde vremea cu acele discuţii de păreri moarte care procură biruinţi uşoare, ca şi cum nevoia ar cere să urmăreşti până la tata Noe originile cronicii lui Zilot Romînul. Afirmaţiile bine întemeiate curăţă terenul fără polemici în care se amestecă patima personală. Apoi informaţia, totdeauna de o extraordinară bogăţie — pe care vor putea-o apoi întrebuinţa alţii —, se pune la lucru. Întregi domenii de izvoare ni au fost revelate de acela care cunoştea atîtea literaturi închise nouă. Une ori prea întinsă, discuţia e în proporţii armonioase. Construcţia era pentru el o necesitate ca pentru oricine are acel dar nepreţuit care e talentul literar. A izgoni talentul literar din ştiinţă, a-l ostracisa e o mare greşeală. Precum, ca în casul lui Carducci, atît de mare poet şi pentru disciplina filologică pe care şi-a impus-o şi care a dat *alt* răsunet „Odelor barbare", literatura profită din critica şi stăpînirea de sine a ştiinţei, ştiinţa, mai ales cea despre om, are atîta nevoie de nesfîrşitele mijloace, de o extremă fineţă, ale adevăratei literaturi. Adevărurile pe care le putem atinge sînt aşa de relative încît numai talentul li poate da notaţia exactă. A vîrî cu de-a sila în ştiinţă harnice suflete grosolane e o eroare, un păcat al seminariilor de modă germană la Universităţile noastre. Un *odi profanum* trebuie scris la uşile lor.

În aceste însuşiri stă valoarea educativă a lui Hasdeu. Din opera lui trebuie, cum ziceam, să se facă pe *acest* criteriu alegerea.

Şi această alegere nu trebuie să întîrzie. În Bucureştii cari au statui de foşti primari şi de foşti miniş-

tri şi cari au grămădit tot bronzul unei monetării pentru monumentul uriaş al unui mare ministru înainte de a se ridica acela al Suveranului său, în Capitala cam uşuratecă şi foarte zgomotoasă, pepinieră de arivişti, care nu simte lipsa statuilor lui Alecsandri şi Eminescu şi măcar a unei pietre comemorative pentru Bălcescu, va veni poate vremea ca într'un loc ales — ce ar fi dacă s'ar reţinea pentru un parc al Universităţii, pline de culoare şi celule de temniţă, locul vechii Primării, unde animale domestice din edilitatea Capitalei permit azi să se instaleze animalele sălbatece ale unui circ? — figura lui Hasdeu să apară în toată măreţia frunţii lui brăzdate de fulgerele revelaţiilor. Dar până atunci să coborîm în suflete figura lui morală în ce a fost mai puţin legat de patimile pămîntului.

Și din cartea comemorativă cei cari așteaptă un Hasdeu numai tăgăduire, răsturnare și imaginație vor descoperi unul, mai adevărat și mai necesar, care e afirmație, întemeiare și înțelepciune.

N. Iorga

Prețul: **5 lei.**

Așezămîntul tipografic «Datina Românească», Vălenii-de-Munte.